

2. ЛІСОВІ КУЛЬТУРИ ТА ФІТОМЕЛІОРАЦІЯ

УДК 581.526.43:630*8:712.4

Проф. В.П. Рябчук, д-р с.-г. наук;
асист. Н.Є. Горбенко, канд. с.-г. наук – УкрДЛТУ

ЛІАНИ ЗАХОДУ УКРАЇНИ

Розглянуті ліани Заходу України. Виділено деякі особливості використання ліан в зеленому господарстві. Плодові ліани відзначено як перспективну групу ліан, що є більш корисна.

Ключові слова: ліани, зелене господарство, плодові ліани.

Prof. V.P. Ryabchuk; assist. N.Ye. Gorbenko – USUFWT

Vines of The Western Ukraine

In the given article vines of the Western Ukraine are considered. Some peculiarities of vine's using in a greenery planting are distinguished. Fruit vines are noted as a perspective group of vines which is more useful for us.

Keywords: vines, greenery planting, fruit vines.

Ліани, як відомо, – це лазячі і виткі рослини. Це група трав'янистих та дерев'янистих рослин, стебла яких піднімаються вгору, чіпляючись за інші рослини або штучні опори за допомогою додаткових коренів (плющ), вусиків (виноград, горох), гачечків (підмаренник) тощо [1].

Ліани класифікують за різними ознаками: трав'янисті та дерев'янисті, аборигенні та інтродуковані, вічнозелені та листопадні, а також за швидкістю росту, світлолюбністю, зимостійкістю, особливостями декоративності (листя, квіти, плоди), корисністю (лікарські властивості, харчові, технічні речовини), і, як і кожен іншу рослину, за основними морфометричними показниками [4, 5, 11, 13, 14, 23, 24].

На нашу думку, особливо цікавою є група дерев'янистих ліан. Їх досліджували українські та закордонні вчені [3, 7, 16, 19, 23-25]. Ліани, що природно зростають на Заході України, є нечисленні: плющ звичайний (*Hedera helix* L.), ломиніс виноградолистий (*Clematis vitalba* L.), л. альпійський (*Clematis alpina* Mill. (*Atragene alpina* L.)), клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.).

Досліджуючи особливості зростання ліан на Заході України у лісах необхідно відзначити типи лісу, де найчастіше вони трапляються або ж локалітети, що потребують охорони і занесені до Зеленої книги України.

Плющ звичайний (*Hedera helix* L.). Вид, приурочений в основному до низин і нижніх поясів гір. Так, в Карпатах він піднімається до 1000 м н.р.м. Його відносять до мегатрофів-мезофітів; плющ звичайний – вид, характерний для типів лісорослинних умов D₁₋₄ (сухий, свіжий, вологий груд), а для західних областей України – C₂₋₃ (свіжий, вологий субір).

Плющ звичайний у свіжому сугруді (C₂) виростає у свіжій прикарпатській буковій судіброві (C₂ – бкД). Цей тип лісорослинних умов пошире-

ний у передгір'ї Карпат та Придністров'ї, переважно на східних та західних експозиціях.

Плющ – один з небагатьох характерних для грудів видів. Загалом його приурочують до букових лісів, де він в умовах майже повного затінення може замінювати папороті або дібровне різнотрав'я, оскільки може розвиватися при 1/48 від повної освітленості.

У грудях плющ звичайний може виростати у свіжій грабовій бучині (D_2 – гБк), свіжій чистій бучині (D_2 – Бк), вологій буковій діброві (D_3 – бкД), вологій грабовій бучині (D_3 – гБк). В Карпатах плющ звичайний виростає також у свіжій ялицевій бучині на висоті 650-900 (1000) м н.р.м. (D_2 – яцБк), вологій грабовій діброві повсюдно до висоти 400-450 м н.р.м. (D_3 – гД), вологій ялицевій діброві на висотах 250-350 м н.р.м. (D_3 – яцД) [6,8,15].

Ломиніс виноградолистий (*Clematis vitalba* L.). Європейський вид, поширений в регіонах із вологим, океанічним кліматом. За походженням лісовий вид, що має оптимальні умови виростання у заплавних лісах, де часто суцільно вкриває дерева, надає перевагу вапняковим ґрунтам [21].

Ломиніс альпійський (*Clematis alpina* Mill. (*Atragene alpina* L.)). Рідкісний гірський європейський декоративний вид [10]. Трапляється у живому надґрунтовому вкритті вологого сугрудку свіжої буково-ялицевої сурамені, що поширена по всій території Карпат на висотах 400-1500 м н.р.м. [6]. Він виростає на гірських луках і в лісах, напівсвітлолюбна рослина, потребує вапнякових ґрунтів. Поширений на скелях, у чагарникових заростях, на схилах [21].

Клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.). Вид, що занесено до Червоної книги України [1]. Ступінь загрози для популяції видів – II. Серед раритетних фітоценозів Заходу України клокичка відзначається у субформації липово-дубових лісів (з липи сріблястої та дуба скельного) та формації липи сріблястої (з участю липи широколистої), що поширені на відрогах Вигорлат-Гутинського вулканічного хребта (Юлівські гори, гора Беганьська, Чорна гора) [18]. В даних умовах зімкненість крон становить 0,6-0,7, що і є оптимумом існування виду. Загалом, клокичка відзначається у Карпатах (підлісок) на південних схилах у передгір'ях на висотах 150-400 м н.р.м. (сухий сугруд) на малопотужних сірих лісових ґрунтах чи буроземах з незначних гумусним горизонтом, де деревостан утворюють дуб скельний з домішкою дуба черешчатого, граба, груші та берези [6,9].

Всі інші види, так чи інакше, є інтродукованими [3, 11, 15, 20, 22]. Серед них необхідно відзначити наступні види (включно форми та сорти):

- Акебія п'ятилиста (*Akebia quinata*);
- Актинідія китайська (*Actinidia chinensis*);
- А. коломікта (*A. kolomicta*);
- А. гостра (*A. arguta*);
- А. гостроплода (*A. polygama*);
- Ампелопсис аконітолистий (*Ampelopsis aconitifolia*);
- Арістолохія крупнолиста (*Aristolochia macrophylla*);
- Партеноциссус виноградолистий (*Parthenocissus quinquefolia*);
- Партеноциссус тризагострений (*P. tricuspidata*);
- Виноград звичайний (*Vitis vinifera*);

- В.амурський (*V. amurensis*);
- В.прибережний (*V. riparia*);
- В. Куан'є (*V. coignetiae*);
- В.лабруска (*V. labrusca*);
- В.лисячий (*V. vulpina*);
- Вістерія китайська (*Wisteria chinensis*);
- Гортензія лозяча (*Hydrangea petiolaris*);
- Гречка бальджуанська (*Polygonum baldschuanicum*);
- Жимолость каприфоль німецька (*Lonicera periclymenum*);
- Ж.к. звичайна (*L. caprifolium*);
- Ж. Вічнозелена (*L. japonica*);
- Кампсис вкорінливий (*Campsis radicans*);
- Ломиніс фіолетовий (*C. viticella*);
- Л. Жакмана (*C. jackmani*);
- Л. волотистий (*C. paniculata*);
- Лимонник китайський (*Schizandra chinensis*);
- Місяцenasінник даурський (*Menispermum dahuricum*);
- Плющ колхідський (*Hedera colchica*);
- Роза Банкса (*Rosa banksiae*);
- Р. Віхури (*R. wichuraiana*);
- Р.багатоквіткова (*R. multiflora*).

Виткі рослини потребують спеціальних агротехнічних прийомів: посадки, догляду, зокрема спеціальної обрізки, що є особливо актуальним при втраті ними декоративності після зимового періоду.

Обрізка обумовлюється особливостями росту і основними агротехнічними вимогами [4, 14]. Так, для умов заходу України важливими є наступні групи росту цих рослин:

- рослини, що самі чіпляються, які тримаються при допомозі повітряних коренів чи причіпок, тобто не потребують підпори (наприклад, плющ);
- рослини, які збираються на підпору при допомозі закручених чи роздвоєних листових вусиків, черешків чи стебел. Їм необхідна система підпор для прикріплення (гліцинія, виткі жимолості, клематиси);
- рослини, що чіпляються за інші рослини при допомозі загнутих шипів (троянди) чи швидкого видовження гнучких пагонів (паслін курчавий). Їм необхідна система підпор, по яких вони легко би росли.

В озелененні міст необхідно ширше використовувати ліани, оскільки їх природні особливості, а саме невеликі посадкові площі та великі площі обліщення роблять їх незамінними в умовах сучасної "економії" просторів [5]. Одною із необхідних умов нормального розвитку ліан в місті є знання основних агротехнічних прийомів їх вирощування.

При обрізці витких рослин основною метою є видалення відмерлих, пошкоджених гілок та хворих приростів, а в кінцевому результаті – отримання максимально вкритої рослиною поверхні і найповніше використання декоративних особливостей листя, квітів та плодів.

При цьому необхідно обмежувати природній ріст рослини. Ріст ліани у певному просторі має бути збалансований і узгоджуватися із розмірами території, з її особливостями. Проблема інтенсивного приросту ліан, що деколи становить кілька метрів на рік, особливо актуальна, коли рослина розвивається на обмеженому просторі. Отже, в таких критичних умовах, як щільна

забудова центрів міст а також прибудинкові смуги новобудов завдання обрізки будуть дещо різнитися: для дуже обмежених просторів необхідно обирати невибагливі, відносно нешвидкорослі види, а для новобудов актуальними будуть види із агротехнічної групи ліан з чіпкими стеблами, що швидко покривають одноманітні цегляні та блочні поверхні. Необхідно відзначити, що для історичних центрів міст необхідно обирати ліани, що не будуть пошкоджувати фасади, а саме "закупорювати" щілини, руйнувати покриття, і, як результат, шкодити будівлі і маскувати її архітектурні деталі. Для господарських територій, з їх великими площами та невисокоестетичними якостями, необхідно обирати види з дуже інтенсивним приростом, невибагливі до умов зростання.

Щодо особливостей в композиційних рішеннях з виткими необхідно відзначити загальноприйняті правила. Так, найбільшій уваги набуває фактур утворюваної поверхні (загальна форма листової пластинки, її розсіченість, мозаїчність), розмірам підпори (споруди), її кольору (контрастність із квітами, осіннім забарвленням ліани), об'єму, формі, характеру покриття.

У приміських територіях, сільській місцевості та у лісовому господарстві актуальним є використання плодових ліан, що є перспективні для плантаційного вирощування. Серед них необхідно відзначити [2, 12, 13]: актинідія китайська (*Actinidia chinensis*), актинідія коломікта (*Actinidia kolomicta*), виноград європейський і його сорти (*Vitis vinifera*), лимонник китайський (*Schizandra chinensis*).

Дані ліани мають ряд особливостей вирощування та використання.

Актинідія. Плоди використовуються у свіжому вигляді, у харчовій промисловості (варення, джем, безалкогольні напої, кондвироби), медицині (високий вміст вітаміну С, спеціальне дитяче харчування). Гнучкі і міцні стебла актинідії використовуються для виготовлення плетених виробів (кошики, щити) та навіть для спорудження висячих мостів.

Виноград європейський використовується у різних галузях діяльності людини (харчова, парфюмерна, меблева промисловість, медицина). Вид здавна відомий і найбільше культивується серед ліан у сільському господарстві, і тому ціла його частина отримала спеціальну назву – виноградарство. Вирощуванням винограду на Заході України займаються, в основному, на Закарпатті.

Лимонник китайський використовується з лікувальною метою (стимулююча, тонізуюча дія, протизапальний, бактерицидний, протипухлинний засіб, підвищення регенеративної здатності тканин), в харчуванні (желе, напої, кондитерські вироби, чаї, лікери), в парфюмерії (креми, парфуми). Для заготівлі придатні всі частини рослини. Особливістю виду є існування одно- та дводомних форм, малий термін збереження плодів (7 діб), повільнорослість у молодому віці, деяка вибагливість до водного режиму (його стабільність), пошкоджуваність весняними та осінніми заморозками [17].

Не тільки згадані види є перспективними для вирощування для отримання сировини. Так, наприклад, плющ звичайний придатний для заготівлі лікарської сировини і не потребує великих витрат на вирощування.

Отже, в умовах Заходу України виростають 4 дикорослі, а також 31 інтродуковані види ліан, серед яких найчисленнішими є представники ро-

дини Vitaceae. Використання в озелененні ліан має ряд особливостей та застережень, серед яких найважливішими є біоекологічні особливості виду та особливості підпори. Господарське значення, перспективу для плантаційного розведення та використання мають 4 види: актинідія китайська (*Actinidia chinensis*), актинідія коломікта (*Actinidia kolomicta*), виноград європейський і його сорти (*Vitis vinifera*), лимонник китайський (*Schizandra chinensis*).

Література

1. Барна М. Ботаніка. Терміни. Поняття. Персоналії. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 271 с.
2. Бейкер Х. Плодовые культуры. – М.: Мир, 1992. – 198 с.
3. Бескаравайная М.А. Клематисы. – М.: Росагропромиздат, 1991. – 189 с.
4. Бриккел К. Обрезка растений. – М.: Мир, 1992. – 198 с.
5. Вертикальное озеленение зданий и сооружений/ МЖКХ УССР, УГПНИИ ГТКБУ. – К.: Будивельник, 1980. – 128 с.
6. Герушинский З.Ю. Определитель типов леса Украинских Карпат (практические рекомендации). – Львов: Облполиграфиздат, 1987. – 164 с.
7. Горбенко Н.Є., Козуліна Т.О. Природне походження декоративних видів колекції деревних ліан ботанічного саду УкрДЛТУ// Наук. вісник УкрДЛТУ: Зб. наук.-техн. праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 1998, вип. 9.4. – С. 284.
8. Горшенин Н.М., Бутейко А.И. Определитель типов условий местопроизрастания. – Львов: Изд-во ЛГУ, 1962. – 332 с.
9. Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества/ Ин-т ботаники им. Н.Г. Холодного/ Под ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К.: Наук. думка, 1987. – 216 с.
10. Карпатський заповідник/ С.М. Стойко, Д.С. Саїк, К.А. Татаринів. – Ужгород: Карпати, 1982. – 128 с.
11. Колесников А.И. Декоративная дендрология. – М.: Лесн. пром-сть, 1974. – 703 с.
12. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник. – К.: Головна редакція УРЕ, 1990. – 544 с.
13. Недеревна продукція лісу. Лісове плідівництво. Конспект лекцій/ В.П. Рябчук, В.Я. Заячук, Ю.А. Мельник. За ред. В.П. Рябчука. – Львів: УкрДЛТУ, 2003. – 128 с.
14. Озеленение зданий выющимися растениями. Вертикальное озеленение/ Базилевская Н.А., Коржев М.П., Матвеев С.И. и др. – М.: Изд-во архитектуры и градостроительства, 1950. – 172 с.
15. Определитель высших растений Украины/ Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др./ Под ред. Ю.Н. Прокудина. – К.: Наук. думка, 1987. – 548 с.
16. Прикладовская Н.Ф. Древовидные лианы в озеленении г.Львова// Бюлл. ГБС. – 1961, вып. 44. – С. 23-28.
17. Семеніхін В.О. Лимонник і актинідія. – К: ВО "Дім, сад, город", 2001. – 38 с.
18. Раритетні фітоценози західних регіонів України (Регіональна "Зелена книга")/ Стойко С.М., Мілкіна Л.І., Яценко П.Т. та ін. – Львів: Поллі, 1998. – 190 с.
19. Улейська Л.І. Плющ// Квіти України. – 1996, № 3. – С. 13-15.
20. Фирсова Г.В., Кувшинов Н.В. Справочник озеленителя. – М.: Высшая школа, 1995. – 336 с.
21. Цветовой атлас растений/ Рандушка Д., Шомшак Л., Габерова И. и др.: Пер. со словац. – Братислава: Обзор, 1990. – 416 с.
22. Щепотьев Ф.Л. Дендрология. – К.: Выща школа, 1990. – 287 с.
23. Buczacki S. Rośliny pnące. – Warszawa: Elipsa, 1996. – 128 s.
24. Grunert Ch. Kletterpflanzen. – Berlin: Neumann Verlag, 1966. – 212 p.
25. Rose P.Q. Efeu. – Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer, 1982. – 140 p.